

Черноіваненко Віталій Віталійович,

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9121-9953>,

кандидат історичних наук,

старший науковий співробітник,

відділ фонду юдаїки,

Інститут рукопису,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: chernoiivanenko@nbuv.gov.ua

Єврейська історико-культурна спадщина в українських філателістичних матеріалах

Доповідь присвячено єврейській тематиці в українській філателії, передусім на державних поштових марках. У ній показано як відображено єврейську історичну та культурну спадщину України на прикладі діячів культури, науки, підприємців, а також як представлено євреїв як етнос України та їхні національні традиції на українських землях. Окрему увагу приділено репрезентації Голокосту (трагедія Бабиного Яру) у філателістичних матеріалах України.

Ключові слова: євреї, юдаїка, історико-культурна спадщина, Голокост, філателія, поштові марки.

1991 року Україна проголосила свою незалежність, а вже в наступному році почала випуск власних поштових марок. Українська філателія в першу чергу була сконцентрована на україніці – історії та культурі України і українців (в тому числі за межами держави). На поштових марок першого десятиліття незалежності відображено постаті Михайла Грушевського і Агатангела Кримського, Миколи Лисенка і Миколи Костомарова, Йосифа Сліпого і Петра Могили, Тараса Шевченка та Лесі Українки, українських гетьманів та ін.

Не одразу, але з часом в Україні, зокрема в українській філателії, відбувається поступове усвідомлення багатоетнічності та різноманітності історико-культурної спадщини країни, важливості висвітлення на поштовій продукції різних етносів, культур і релігій, які існували і існують на українських землях.

Не стали винятком і євреї як етнічна група, що проживає на теренах сучасної України протягом майже двох тисячоліть. Хоч як етносу євреям присвячено серію марок лише 2016 року, що стало можливим після започаткування серії «Національні меншини в Україні». Першими в серії 2015 року вийшли «Кримські татари», а після «Євреїв» (другий випуск) ще виходили «Роми» (2017), «Греки» (2019) і «Німці» (2020). Кожен випуск включає чотири марки, які покликані відобразити різні аспекти історії та культури вибраного етносу. На марках «Євреї» зображено танець *фрейлехс*, синагогу в місті Жовква, свято Рош га-Шана і кравця як традиційну професію. Тираж кожної з чотирьох марок склав по 130 тисяч.

У 2009 році, до 150-річчя з дня народження, вийшла поштова марка з зображенням видатного єврейського письменника, драматурга Шолом-Алейхема (С. Н. Рабиновича). Що прикметно, ця марка з'явилася в серії видатних українських діячів (поряд із Марком Вовчком, Іваном Франком, Іваном Огієнком, Ігорем Стравинським, Сержем Лифарем та ін.), а це свідчило про визнання літературної спадщини Шолом-Алейхема важливою частиною культури, створеної на землях України. Наклад марки становив 200 тисяч.

Голокосту як геноциду єврейського народу присвячено два випуски марок і обидва з них – роковинам трагедії Бабиного Яру, а саме масових розстрілів євреїв, що відбулися в Києві восени 1941 року. 2011 року вийшла марка до 70-ї роковини (тираж: 150 тис.), а 2016-го – до 75-ї (тираж: 125 тис.). На першій марці зображено менору (семисвічник) на тлі криваво-червоної цифри «70». На другій марці – шестикутну зірку (т. зв. маген Давид) і невелику менору разом із цифрою «75» і написом «Трагедія Бабиного Яру – біль української землі». Крім того, 2011 року вийшла марка, присвячена учасниці київського антинацистського підпілля єврейського походження Тетяні Маркус (нар. 1921),

розстріляній нацистами 1943 року. 2006 року Т. Маркус отримала звання Герой України посмертно. Тираж марки – 150 тисяч.

У 2015 році започатковано серію поштових марок «Лауреати Нобелівської премії». Перша марка присвячена одному з основоположників порівняльної патології, еволюційної ембріології, імунології і мікробіології Іллі Мечникову (1845–1916). І. Мечников отримав Нобелівську премію в галузі фізіології або медицини 1908 року. Тираж марки – 130 тисяч.

2017 року вийшла друга марка серії з зображенням Роалда Гоффмана (Сафрана), нар. 1937, хіміка, поета, драматурга і філософа, якого ще дитиною під час Голокосту врятувала українська родина на Львівщині. 1981 року він здобув Нобелівську премію з хімії. Тираж марки – 140 тисяч.

У 2018 році було випущено третю марку серії, на якій представлено Зельмана Ваксмана (1888–1973), біохіміка, лауреата Нобелівської премії в галузі фізіології або медицини 1952 року. Тираж марки – 130 тисяч.

Нарешті, 2021 року світло побачила четверта (і поки остання) марка серії, присвячена письменникові, лауреатові Нобелівської премії з літератури 1966 року Шмуелю Йосефу Агнону (Чачкесу), 1888–1970. Ш. Й. Агнон став першим письменником, який писав єврейською мовою (івритом), хто удостоївся цієї премії. Ця марка вийшла в межах спільного випуску «Україна-Ізраїль», а отже, аналогічну марку було випущено і в Державі Ізраїль. Тираж в Україні – 130 тисяч.

На всіх чотирьох зазначених поштових марках, присвячених нобеліатам, представлено персоналії, які народились на сучасних українських теренах і які мали єврейське походження.

Окремі випуски марок України опосередковано пов'язані з юдаїкою, але пов'язані з персоналіями єврейського походження. Так, приміром, у межах серії «Київ очима художників» 2004 року вийшла марка з роботою «Весна на Куренівці» живописця і графіка, діяча художньої секції Культур-Ліги Абрама Маневича (1881–1942). А 2012 року світло побачила марка «Хмарочос Гінзбурга», присвячена до 100-річчя відкриття в Києві першого хмарочоса на

території України та найвищого в Російській імперії. Його власником був відомий будівельник-підрядник, купець першої гільдії Лев Борисович Гінзбург (1868–1926).

Крім того, варто відзначити, що представлення єврейської тематики на поштових марках України не обмежується лише офіційними випусками. З 2007 року існує проєкт Укрпошти «Власна марка», у рамках якого фізична або юридична особа в Україні має право на платній основі замовити марку з тим чи тим зображенням, що не суперечить етичним нормам і законодавству. Так, наприклад, у 2021 році, коли постановою Верховної Ради України було започатковано День пам'яті українців, які рятували євреїв під час Другої світової війни (14 травня), Укрпошта випустила офіційний спеціальний поштовий штемпель для погашення, проте не випустила відповідних цій темі марок, конвертів тощо. У той же час Всеукраїнський благодійний фонд «Заради тебе» замовив виготовлення «власної марки» на тему цього пам'ятного дня, яку і було використано під час погашення 14 травня.

Наостанок слід зазначити, що юдаїка у філателії України не обмежується своїм представленням тільки на поштових марках, але відображена також на художніх маркованих і немаркованих конвертах, поштових листівках та презентаційних аркушах. Однак це тема на продовження цієї студії.

Отже, єврейська історико-культура спадщина України (яка є надзвичайно великою) представлена, головню за останні півтора десятиліття, в українській філателії різними темами, але важко сказати, що на достатньому рівні. Багато тем ще чекають на свої поштові випуски в Україні. У той самий час наявність юдаїки в українській філателії та прагнення подати її невід'ємною частиною спільної полікультурної історії України свідчить про високий сучасний рівень самої української філателії.

Vitaly Chernovanenko,

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9121-9953>,

Candidate of Historical Studies, Senior Research Associate,

Judaica Department,
Institute of Manuscript,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: Chernoiivanenko@nbuv.gov.ua

Jewish historical and cultural heritage in Ukrainian philatelic materials

The paper deals with Jewish themes in Ukrainian philately, primarily on state postage stamps. It shows how the Jewish historical and cultural heritage of Ukraine is reflected on the examples of cultural figures, scientists, and entrepreneurs, as well as how Jews as an ethnic group of Ukraine and their national traditions on Ukrainian lands are presented in philately. Special regards go to the representation of the Holocaust (Babyn Yar tragedy) in philatelic materials of Ukraine.

Keywords: Jews, Judaica, historical and cultural heritage, Holocaust, philately, postage stamps.